

СТУПЕНІ ПОРІВНЯННЯ ПРИКМЕТНИКІВ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ ЗАСІБ СТВОРЕННЯ ГРАМАТИЧНОГО ЗНАЧЕННЯ ОЦІНКИ (на матеріалі сучасної української публіцистики)

Репрезентовано теоретичний опис процесу використання співвідносної міри якості прикметників української мови у сучасній публіцистиці як ефективного засобу творення граматичного значення оцінки.

Ключові слова: граматична категорія, співвідносна міра якості прикметників, оцінка, девіація.

Представлено теоретическое описание процесса использования форм степеней сравнения в публицистике как эффективного средства создания грамматического значения оценки.

Ключевые слова: грамматическая категория, формы степеней сравнения, оценка, девиация.

Theoretical description of the usage of forms of degrees of comparison of adjectives as the effective way of creating estimation meaning in the newspaper texts has been represented in this article.

Keywords: grammatical category, degrees of comparison forms, estimation meaning, deviation.

На сьогодні в українському мовознавстві актуалізувалася проблема дослідження граматики оцінки, тобто системи граматичних засобів вираження оцінних значень [9, с. 520], ширше – граматичної прагматики. Ця проблема потребує вивчення, оскільки хоч граматичні засоби лише й супроводжують лексичні, але цей «супровід» у мовленні мотивує відповідну прагматику, є механізмом породження ігреми, яку лінгвісти вважають характерною ознакою сучасного мовлення, оскільки саме на ній базується мовленнєва експресія, виразність, чи й маніпулеми – відповідного впливу на свідомість мовця.

Спираючись на засади лінгвістичного функціоналізму, що є основою граматики активного типу (праці В. Виноградова, Л. Щерби, Р. Якобсона, Ф. Бацевича, О. Бондарка, І. Вихованця, Н. Гуйванюк, Г. Золотової, А. Загнітка, Т. Космеди, О. Кубрякової, О. Ремчукової та ін.), необхідно продовжити вивчення граматичних одиниць і як засобів вираження оцінки, співвідносячи їх структурні особливості з комунікативним процесом. Такі дослідження мотивують необхідність створення всебічного аналізу системи граматичних засобів вираження оцінних значень із урахуванням їх прагматичних характеристик. Зреалізовуючи креативний потенціал граматичних одиниць, мовці виводять на передній план периферійні, а то й лише потенційні властивості системи, оперуючи граматичними одиницями, вдаючись до їх залучення для вербалізації «мовної гри» [10, с. 521]. Граматичні одиниці як засоби вираження оцінки потребують комплексного висвітлення, що викликає необхідність продовження розробки заявленої проблеми і зумовлює актуальність цього дослідження.

Багатоаспектність категорії оцінки спричинила її лінгвістичне вивчення у різних напрямках: функційному, комунікативному, що передбачає передусім урахування лексичного, граматичного, стилістичного зрізів мови. Якщо розміркову-

вати про розподіл прагматичної ознаки в системі частин мови, то цілком очевидно, що оцінність є передусім характеристикою прикметників [8, с. 54].

Мета цієї наукової розвідки – подати теоретичний опис процесу використання співвідносної міри якості прикметників (форм компаратива / суперлатива / елатива) української мови у публіцистиці як ефективного засобу вираження прагматичної інформації. Базою дослідження стали теоретичні праці Ф. Бацевича, В. Зірки, Ж. Колоїз, І. Кононенко, Т. Космеди, О. Халіман та ін., а також академічні граматики української мови.

Граматичний лад української мови характеризує наявність розгалуженої системи граматичних категорій, що відображають позамовну дійсність і відбивають типологічні особливості мови. Як відомо, концепція ієрархічної структури граматичних категорій передбачає їх розподіл на дві групи – синтаксичні й морфологічні. Серед морфологічних категорій розмежовують власне морфологічні та морфолого-словотвірні. Безпосередній стосунок до такої класифікації має категорія ступенів порівняння, яку в сучасній лінгвістиці характеризують як власне морфологічну або як морфолого-словотвірну [11, с. 3]. А. Сазонов зазначає, що ступені порівняння прикметників як одна з найбільш досліджених прагматичних категорій, не має, втім, однозначного трактування щодо обсягу, статусу, парадигми. Вивчення цієї категорії пов'язане з малодослідженими питаннями теоретичного мовознавства, у трактуванні окремих положень і дотепер виникають суттєві розбіжності [16, с. 33]. Не розв'язаними на сьогодні залишаються питання статусу ступеньованих форм, принципів їх класифікації, їхнього грамемного складу, прагматичного потенціалу. У зв'язку з цим грамеми компаратива, суперлатива та елатива потребують комплексної класифікації для адекватного витлумачення їхньої граматичної своєрідності в системі частин мови.

Категорія ступенів порівняння в українській мові є однією з найскладніших граматичних категорій, з якою пов'язують семантичні, синтаксичні, морфологічні, словотвірні та прагматичні характеристики слова. Її дослідження стосується актуальних проблем теоретичної морфології, синтаксису, словотвору [6, с. 55] та – додамо – прагматики.

Домінантними у категорії ступенів є форми компаратива та суперлатива. Традиційним в українському мовознавстві є визначення компаратива як вищого ступеня порівняння прикметників / прислівників, що виражає більший або менший ступінь вияву ознаки порівняно з нейтральним ступенем, суперлатива як найвищого ступеня порівняння прикметників, що виражає найбільший ступінь вияву ознаки порівняно з нейтральним ступенем. Окрім цих граем існує й форма елатива – граема найвищого ступеня порівняння, яка означає безвідносну до порівняння абсолютну, крайню, граничну міру вияву ознаки [2, с. 185]. Різниця між формами суперлатива та компаратива залишається дискусійним питанням сучасного мовознавства. Н. Єськова пропонує диференціювати елативні конструкції та форми ступенів порівняння, Калашник М., Мюллер М. розглядають їх як форму суперлатива в абсолютному значенні [5, с. 125]. Кожний з цих поглядів, безперечно, має свої переваги, тому повністю відкинути неможливо жоден. Проте для цього дослідження важливою є не стільки різниця між граемами компаратива (у цьому вбачаємо перспективу подальших досліджень), скільки їх оцінний потенціал, тому авторка цього дослідження підтримує думку Н. Костусяк, що під поняттям «категорія ступенів порівняння» розуміє граматичну категорію якісних прикметників, що позначає змінну ознаку, яка за умови зіставлення переважає у відповідному предметі або досягає в ньому найбільшого вияву» [11, с. 15], і матеріа-

лом дослідження виступають відповідно всі форми співвідносної міри якості прикметників (форми компаратива/суперлатива та елатива).

Окремі питання аналізу й класифікації ступеньованих форм прикметника та прислівника вивчали такі лінгвісти, як О. Потебня, О. Пешковський, І. Мещанінов, В. Виноградов, Л. Булаховський, Є. Курилович, Л. Теньєр, М. Жовтобрюх, Д. Баранник, Ю. Карпенко, Н. Слюсарєва, А. Грищенко, М. Леонова, І. Милославський, В. Качура, Н. Костусяк, А. Сазонов, О. Жожома та ін. У працях І. Вихованця, Г. Гельбіга, М. Степанової, О. Безпояско грамеми компаратива й суперлатива розглядаються як категорія з окремим морфолого-словотвірним статусом. Деяким питанням творення прикметників в українській літературній мові приділили увагу З. Каспиришин, М. Доленко, А. Грищенко, А. Зверєв, В. Горпинич, К. Городенська, Н. Клименко. Проте відсутні на сьогодні праці, що розкривають прагматичний потенціал прикметника як частини мови.

Мова розвивається як складна динамічна система. Розвиток мови передусім виражається у відповідних інноваціях, варіантах, що якнайкраще забезпечують сам процес комунікації. Природним є власне процес розвитку та вдосконалення мови як засобу спілкування [1, с. 5]. Функційний (прагматичний) підхід до дослідження мови у відповідних актах комунікації дає змогу тлумачити механізми з'яви оцінки як вторинної функції граматичних одиниць. Мовну креативність стимулює асиметрія системи і середовища, завдяки чому на передній план виходять приховані, периферійні властивості системи й окремих одиниць [17, с. 360]. Аналіз зібраного фактичного матеріалу (публіцистичні тексти, зафіксовані у словниках А. Нелюби, 1983–2009 р.), вибраного з джерел, що репрезентують мовну ситуацію в сучасній мовленнєвій практиці українців, дав змогу з'ясувати механізми породження оцінки за участю граматичної категорії ступенів порівняння. Оцінка під час уживання форм компаратива/суперлатива та елатива породжується на основі невідповідності їх уживання щодо норм української мови, утворенні форм цих категорій від прикметників, що не підлягають ступеньованню, використанні нетипових для них словотвірних моделей. Свідоме порушення граматичних норм, «гра», «маніпуляція» формами компаратива, суперлатива чи елатива для досягнення конкретних комунікативних цілей (вираження оцінних значень) спостерігається як послідовно відтворюване явище. Факт реалізації відповідних граматичних механізмів для побудови мовлення комуніканти розпізнають завдяки смислам, що з'являються внаслідок дії цих механізмів [17, с. 362].

Виокремимо деякі їх особливості та тенденції, що простежуються в сучасному українському мовленні. Як зазначав Ш. Баллі, різноманітні мовленнєві відхилення від норми розкривають її природу і закономірності функціонування, напрямки змін, які вона переживає. Мовленнєва девіація (аномалія) порушує відповідну «заборону», яку накладає норма на систему. Адже якими категоричними не були би приписи мовної норми, санкції за їх порушення є не надто «суворими» і, звичайно, не можуть бути порівняні з покаранням за порушення багатьох моральних або правових норм [4, с. 121]. За такого використання граматичної одиниці мовець апелює як до колективних екстралінгвальних знань, пов'язаних з конкретною граматичною одиницею, так і до закріплених за нею закономірностей і традиційного й переносного вживань [17, с. 359]. Оскільки обраним матеріалом дослідження є публіцистичні тексти, зокрема журнали «Літературна Україна», «Політика і культура», «Українська газета», публіцистичні інтернет-джерела, телевізійні ЗМІ, рекламні тексти, в яких мовленнєвий матеріал репрезентується передусім з огляду на вираження категорій експресивності, емотивності, оцінки, харак-

теризується значною інформативністю, то за рахунок порушення норми, крім експресії, може з'являтися й аксіологічність, що, вочевидь, і є метою творців тексту: «діяльність автора художнього тексту може супроводжуватися постійним порушенням відомих максим мовленнєвої діяльності» [1, с. 121].

Як відомо, категорія співвідносної міри якості властива в українській мові якісним прикметникам і якісно-означальним прислівникам [2, с. 205]. У прикметниках вона конкретизується як категорія співвідносної міри якості предмета. Одну з типологічних ознак ступенів порівняння становить здатність їх утворюватися не від усіх прикметників. Дериваційною базою ступеньованих форм не можуть бути прикметники, що не вказують власне на ознаку. Найбільшою мірою це стосується групи відносних прикметників. У граматичній структурі мови тільки власне якісні прикметники, що виражають ознаку безпосередньо, виявляються більшою або меншою мірою. О. Качура, наприклад, уважає, що малоймовірним є таке висловлення: *Петро зліший за Івана* [7, с. 39].

Проте аналізований матеріал засвідчує, що нетипові для української мови форми вживання ступенів порівняння прикметників стають у сучасному мовленні типовими та усталеними і вже не сприймаються як okazіональні. Аномальні форми прикметників Ф. Бацевич услід за іншими дослідниками (Н. Арутюнова, Ю. Апресян та ін.) називає *граматичною девіацією*, що стосується різних аспектів уживання нормативних граматичних форм, що ще раз засвідчує наявність відповідних механізмів вербалізації, що «керують» граматикою мовлення. Такі девіації виконують роль «тла» для нормативних випадків слововживання, дають змогу глибше пізнати специфіку мовленнєво-мисленнєвих процесів.

Унаслідок суцільної вибірки речень-прикладів з художніх творів українських письменників було виявлено такі морфемні типи використання форм ступенів порівняння прикметників для вираження оцінних значень: а) прикметники з суфіксами -уват/-юват-, що означають неповний вияв ознаки в предметі без зіставлення з іншими предметами і не підлягають ступенюванню: *Яків наймовчкватіший і найстриманіший з-поміж нас* (ЛЮ, 52/90) [12, с. 78]; б) прикметникові утворення з суфіксами -уч/-юч-, -ущ/-ющ-, -енн-, -езн-, -елезн-, що формують морфолого-словотвірну категорію надмірної інтенсивності ознаки, напр.: *Так сталося, що найписучішими були, як правило, лідери держав з тоталітарним режимом, бо потяг до безкінечного висловлювання непростих думок задля блага народу базувався на певних комплексах* (ПіК, 35/03, с. 35) [12, с. 76]; в) прикметники із префіксами не-, без-, а-, де/дез, диз-, ір-, що виконують функцію заміщення й виражають значення протилежності і не підлягають ступенюванню: 1) *В усьому світі я один, на жаль, тепер я сам зостався, Із лотерейних всіх квитків найнефартовіший дістався* (Dominus_ua, Дош-2, <http://www.poetryclub.com.ua>) [13, с. 65]; 2) *До того ж, наш найнезалежніший у світі суд згідно зі ст. 278-ю може заборонити випуск у світ газети, книги, кінофільму чи телепередачі, які ще тільки готуються...* (ПіК, 19/03, с. 8) [14, с. 99]; 3) – *Який зв'язок між науково-технічною революцією і літературою? Найбезпосередніший. Передусім умовимось, що таке література* (Ю. Івакін. Повість про роман, с. 71) [14, с. 99].

Згідно з нормами словотвору української мови дериваційною базою ступеньованих форм не можуть бути прикметники, що не вказують власне на ознаку (розряди відносних, присвійних, порядкових прикметників). Сучасні публіцистичні тексти засвідчують використання зазначених прикметників як основи для утворення форм суперлатива та елатива, напр.: *Може, якісь сюжети і жили в його голіві, якісь творчі ідеї визрівали, однак мусив здобувати «хлібніший» фах, що за-*

безпечить йому стабільніше існування (ЛУ, 39/08, с. 2) [14, с. 105]; Але біг-мак вже остаточно став **найамериканськішою** культовою стравою, а спрут «Мак-Дональд», розповзаючись світом, почав годувати своєю фірмухою усіх (ПіК, 18/03, с. 46) [14, с. 71]; Чому саме знову екранізувати «Соляріс», наразі не відомо. (взагалі якийсь **найкінематографічніший** твір Лема, до того ж не найліпший з тих, що вийшли з-під його пера)... (ПіК, 7/03, с. 43) [14, с. 72]; Єдиним, на мою думку, **наймультяшнішим** мультиком, тобто смішним, добрим і змістовним, був португальський анімаційний фільм «Телевізор» (ПіК, 33/01, с. 47) [14, с. 72]; Та це вже буде клопотом нашого майбутнього, коли, може, покультурнішає держава Україна, стане трохи **українськішою** і свідомішою свого обов'язку перед національними духотворцями, порозпорошуваними по світу волею імперських владоможців (ЛУ, 32/07, с. 7) [13, с. 156]; ...але ж і **найдокументальніші** спогади однієї людини не спроможні відтворити ту безодню горя і розпачу, в яку було скинуто наш народ (ЛУ, 1/07, с. 1) [13, с. 88]; Сьогодні, коли фізично знищити багатомільйонний (поки що!) народ уже неможливо, Росія вдається до інших, значно хитріших, **єзуйтськіших**, «цивілізованіших» методів, аби лише не відпустити Україну, не допустити самостійного, незалежного її існування... (ЛУ, 32/04, с. 3). с. 44 [13, с. 44].

Домінантною у функціонуванні дослідники вважають синтетичну форму вираження компаратива, оскільки сферою її вживання є весь простір української мови. «Вибір аналітичної форми зумовлюється іншомовним походженням твірної основи, утрудненням структурно-морфологічних змін у похідному слові, складністю вимови тощо, типу *більш демократичний, більш прогресивний, менш інфляційний*» [10, с. 79]. Аналізований матеріал дає змогу констатувати наявність тенденції до зменшення частотності використання аналітичних форм ступенів порівняння прикметників із іншомовним походженням твірної основи, напр.: ...адже про множинність інтерпретацій говорив майже півтора десятиліття тому незнаний французькими семіологами О. Потебня. І при тому був **діалектичніший**, бо спостеріг сумісне існування в кожному художньому творі протилежних якостей... (ЛУ, 18/08, с. 1) [12, с. 26]; І це цілком характерно для української літератури, в якій у дусі «експресії-інтелект» очевиднішою, **репрезентативнішою** виявляється перша категорія (ЛУ, 41/07, с. 6) [12, с. 132]; ...кличемо побратимів по духу обізватися, стати козацьким табором на праісторичних пагорбах, побіля шляхетного будинку **найфундаментальнішого** мецената злиденної нашої культури Василя Федоровича Симиренка, що постане невдовзі нашою резиденцією... (ЛУ, 21/07, с. 3) [14, с. 89].

У сучасному світі носії мови стають «свідками все більш частотного використання у рекламних текстах форм співвідносної міри якості прикметників. Починає діяти принцип «комунікативного зваблення» – речення повинно бути унікальним, щоб вплинути на мільйонну аудиторію» [4, с. 121]. Це і є одним із факторів утворення форм компаративна, елатива чи суперлатива, зокрема від відносних прикметників, що є порушенням граматичних норм, напр.: *Паста «Чумаки» – найпомірниша томатна паста* (із телереклами 2003 року) [11, с. 41]; *Найапелісиновіший препарат від температури та нежитю* (із реклами в Харківському метрополітені) [14, с. 58].

Як бачимо, у сфері ад'єктивного словотворення найбільш яскраво і послідовно виявляється суфіксація, адже «зазначені словотворчі афікси належать до розряду продуктивних в українській мові» [7, с. 63], використовуються в новій для них функції, що спричиняє з'яву «свіжого» уявлення про зображуваний предмет, і

саме в такий спосіб виступають ефективним засобом творення значення оцінки. У сучасній українській мові таке їх функціонування мовці інколи вже не сприймають як образне, а усвідомлюють як одне із усталених нормативних значень, тобто експресія навіть починає гаснути.

Отже, категорія співвідносної міри якості прикметників (форми компаратива / суперлатива / елатива) уходить до складу граматичних категорій української мови. Вона посідає проміжне місце між морфологічними й синтаксичними категоріями, а також безпосередньо виявляється на таких рівнях мовної структури, як лексико-семантичний, словотвірний, морфологічний і синтаксичний, а також містить відповідний прагматичний заряд, потенцію вживання для створення особливої експресії, економії мовленнєвих засобів.

Наявність у публіцистичному дискурсі нової структурно-семантичної одиниці збільшує ступінь контакту між автором мовлення та його реципієнтом [3, с. 108], більше інтимізує такі стосунки.

Причина активного творення інновацій у сучасному мовленні українців полягає, вочевидь, у тому, що креативна здатність мови актуалізувала свою дію, оскільки сучасне мовлення потребує нових експресивних засобів для увиразнення, підсилення впливової мовленнєвої дії, мовної інформативності.

Репрезентоване дослідження не вичерпує всього кола питань, пов'язаних з використанням граматичних категорій прикметників як засобу виникнення прагматичної інформації. Недослідженими залишаються питання щодо статусу ступеньованих форм, принципів їх класифікації, їхнього графемного складу, прагматичного потенціалу; використання різних форм міри якості прикметників української мови, їх лексико-граматичних розрядів для створення граматичного значення оцінки, що викликає необхідність подальших досліджень виокремленої проблеми.

Бібліографічні посилання

1. **Бацевич Ф. С.** Основи комунікативної девіатології : [моногр.] / Ф. С. Бацевич. – Львів : Видавн. центр Львів. нац. ун-ту, 2000. – 237 с.
2. **Вихованець І. Р.** Теоретична морфологія української мови : Академ. граматики української мови / І. Вихованець, К. Городенська; [за ред. І. Вихованця]. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 400 с.
3. **Жожома О.** Роль okazіональних прикметників у формуванні поетичного дискурсу / О. Жожома // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць. Вип. 18 [укл. : Анатолій Загнітко (наук. ред.) та ін.]. – Донецьк : ДонНУ, 2009. – 310 с.
4. **Зирка В. В.** Манипулятивные игры в рекламе: лингвистический аспект : [моногр.]. / В. В. Зирка. – Дн. : ДНУ, 2004. – 291 с.
5. **Зінченко С. В.** До питання про становлення класу прикметників і їх ступенювання / С. В. Зінченко // Наук. зап. Ніжин. держ. пед. ун-ту ім. Миколи Гоголя. Філологічні науки. – Ніжин, 1998. – С. 124–128.
6. **Иванова И. П.** Структура слова и морфологические категории / И. П. Иванова. // Вопросы языкознания. – 1976. – № 1. – С. 55–61.
7. **Качура О. В.** Ступенювання ознаки предмета в семантико-функціональному аспекті / О. В. Качура // Мовознавство. – 1991. – № 1. – С. 38–42.
8. **Кононенко І. В.** Компоненти оцінної структури прикметника / І. В. Кононенко. // Мовознавство. – 1989. – № 3. – С. 54–60.
9. **Космеда Т.** Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики : формування і розвиток категорії оцінки : [моногр.] / Т. Космеда. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2000. – 349 с.
10. **Космеда Т. А.** Граматикалізація категорії оцінки як наслідок взаємодії філософських категорій: проекція – граматичні рід і число / Т. А. Космеда, О. В. Халіман // Уч. зап.

- Таврич. нац. ун-та им. В. И. Вернадского. / [гл. ред. Н. В. Багров]. – Серия «Филология. Социальные коммуникации». – Симферополь : Тавр. ун-т им. В. И. Вернадского, 2010. – Т. 23 (62). – № 2. – Ч. 2. – С. 517–525.
11. **Костусяк Н. М.** Категорія ступенів порівняння прикметників і прислівників / Н. М. Костусяк. – Луцьк : Ред.-вид. від. «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2001. – 219 с.
  12. **Нелюба А. М.** Лексико-словотвірні інновації (1983–2003) : словник / А. М. Нелюба. – Харків, 2004. – 136 с.
  13. **Нелюба А. М.** Лексико-словотвірні інновації (2004–2006) : словник / А. М. Нелюба, С. А. Нелюба. – Х. : Майдан, 2007. – 144 с.
  14. **Нелюба А. М.** Лексико-словотвірні інновації (2007): словник / К. Коротич, С. Лук'яненко, А. Нелюба та ін.; за ред. А. Нелюби. – Х. : ХІФТ, 2009. – 172 с.
  15. **Нелюба А. М.** Лексико-словотвірні інновації (2008–2009) : словник / А. М. Нелюба. – Х. : Харківське історико-філологічне товариство, 2010. – 116 с.
  16. **Сазонов А. П.** Вариативность и функционирование форм превосходной степени имен прилагательных / А. П. Сазонов // Русское языкознание. – 1988. – Вып. 16. – С. 30–34.
  17. **Халіман О. В.** Взаємодія лексичного і прагматичного значень в аспекті аксіологічної прагмалангвістики (на матеріалі негативно оцінних числових форм іменників) / О. В. Халіман // Лінгвістична палітра : [збірн. наук пр. з актуальн. проблем лінгвістики] / [за заг. ред. проф. Л. А. Лисиченко]. – Х. : Харк. нац. пед. ун-т, 2009. – С. 357–364.

Надійшла до редколегії 11.04.11